

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.30.8>
УДК 94(477):025.855

Олеся ДЗИРА
кандидат історичних наук,
завідувач відділу зарубіжної україніки
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, м. Київ

ORCID: 0000-0002-3928-3824
Email: dzyraolesya@gmail.com

ВІЙНА З УКРАЇНСЬКОЮ КНИГОЮ: РАДЯНСЬКІ ЧАСИ ТА СУЧАСНІ РЕАЛІЇ

Анотація. У статті розглядається історія боротьби з українською книгою та словом, яку вела багато століть Росія. Ця війна почалась відразу після входження українських земель до складу Московського царства. Вона тривала і в роки існування Російської імперії, яка успішно трансформувалась у Союз Радянських Соціалістичних Республік. Нове державне утворення не змінило ставлення до українців і продовжило свою русифікаторську політику. У статті зосереджено увагу на радянській добі, а саме створенні фонду спеціального зберігання в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ). Спецфонди стали типовим явищем та були створені в провідних бібліотеках союзних республік. Їх метою було приховати від пересічних читачів національну літературу, що суперечила сповідуваній комуністичною партією марксистсько-ленінській ідеології, спрямованій на виховання нової «радянської людини». Внаслідок діяльності спецфонду НБУВ творчість багатьох письменників і науковців 1920–1930-х рр. залишилась невідомою для широкої громадськості, так як і література української діаспори. У пропонованому дослідженні проведено паралелі із сучасними реаліями та черговою хвилею російської агресії. Розказано про долю української книги й бібліотек на окупованих територіях. Наведено приклади випадків вивезення літератури та її знищення. Викрити та висвітлити варварську місію російських окупантів стало можливо завдяки звільненню частини українських земель Збройними силами України, що дало можливість обстежити ситуацію в публічних бібліотеках та зібрати покази очевидців. Українські бібліотеки також стали жертвами обстрілів і пожеж ними спричиненими. Підбито підсумки, як змінилась ставлення росіян до української книги, культури, науки протягом ХХ – ХХІ ст. Доведено на прикладі долі українських книг політику геноциду, спрямовану росіянами на знищення української ідентичності, яку вони самі назвали «денацифікація».

Ключові слова: російсько-українська війна, фонд спеціального зберігання Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, бібліотеки, книга.

Olesya DZYRA
PhD in History, head of the Department of
Foreign Ukrainica of Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv

THE WAR WITH AGAINST UKRAINIAN BOOK: SOVIET TIMES AND MODERN REALITIES

Abstract. The article examines the history of the struggle against the Ukrainian book and the word, which was waged by Russia for many centuries. This war began as soon as the Ukrainian lands became part of the Muscovite Empire. It continued during the years of the existence of the Russian Empire, which was successfully transformed into the Union of Soviet Socialist Republics. The new state did not change its attitude towards Ukrainians and continued its Russification policy. The article focuses on the Soviet era, namely the creation of a fond of special storage in the Vernadsky National Library of Ukraine (hereinafter – NLUV). Special funds became a typical phenomenon and were created in the leading libraries of the Union republics. Their goal was to hide national literature from ordinary readers, which contradicted the Marxist-Leninist ideology, professed by communist party, aimed at the education of a new «Sovietman». As a result of the activity of the special fond of the NLUV, the works of many writers and scientists of the 1920s and 1930s remained unknown to the general public, as did the literature of the Ukrainian diaspora. The proposed study drew parallels with modern realities and the next wave of Russian aggression. The fate of Ukrainian books and libraries in the occupied territories was told. Examples of incidents of removal of literature and its destruction were given. Exposing and highlighting the barbaric mission of the Russian occupiers became possible thanks to the liberation of part of the Ukrainian lands by the Armed Forces of Ukraine, which made it possible to examine the situation in public libraries and collect eyewitness

evidences. Ukrainian libraries have also become victims of shelling and fires caused by them. It was summarized how the attitude of Russians to Ukrainian books, culture, and science changed during the 20th – 21st centuries. Using the example of the fate of Ukrainian books, the policy of genocide aimed at the destruction of Ukrainian identity by the Russians, which they themselves called «denazification», is proven.

Keywords: Russian-Ukrainian war, fond of special storage of the Vernadsky National Library of Ukraine, libraries, book.

Постановка проблеми. Росіяни розпочали війну з українською ідентичністю ще в XVII ст. Нам відомі указ 1709 р. про обов'язкове цензурування в Москві всіх українських книжок та указ Петра I 1720 р. про заборону книгодрукування українською мовою й вилучення українських текстів з церковних книг, горезвісний Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р. Усі вони слугували русифікаторській політиці в Україні. Не змінилась ситуація і з постановам Радянського Союзу. На жаль, масові акти вандалізму й цілеспрямованого вилучення українознавчої літератури мають місце і в обставинах російсько-української війни. Тому необхідно пояснити передумови цих явищ і по гарячих слідах дослідити їх продовження. **Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Тема нищення української книги під час російсько-української повномасштабної війни ще не встигала знайти висвітлення в останніх наукових дослідженнях. Діяльність же спецфонду НБУВ вивчалась його співробітниками та працівниками відділу зарубіжної україніки, що став його правонаступником [7; 8; 18; 19]. Також його доля згадується в монографіях з історії НБУВ, підготованих Л. Дубровіною та О. Онищенком [9; 10].

Метою дослідження є висвітлити русифікаторську політику, спрямовану на нищення та заборону української книги в СРСР та в сучасній Україні. Згідно мети поставлено такі **завдання**: проаналізувати місце української книги в фонді спеціального зберігання НБУВ, пояснити мету його заснування, провести паралелі між політикою СРСР та РФ відносно української книги.

Виклад основного матеріалу. Радянська політична цензура виникла одразу ж після Жовтневого перевороту 1917 р. Декрет про друк, загальновідомий текст якого свідчить про «тимчасову» заборону всіх «контрреволюційних» органів друку, став відправною точкою в історії радянського ідеологічного терору. У 1922 р. було засноване Головне управління у справах літератури та видавництва (далі – Головліт) [21, с. 121].

Друковані видання, як носії різного роду політичних концепцій, ретельно оглядалися і піддавалися цензурі. За цим слідували знищення значної кількості книг та репресії щодо їх авторів, утворення спецсовів, де містились твори, вилучені з наукового та культурного обігу. 1920-ті рр. позначені формуванням цензурної системи в СРСР, а саме установ з нагляду за бібліотечною та книго-торгівельною галуззю, ввезенням літератури з-за кордону, збереженням державної таємниці в пресі, складанням списків та організацією спецфондів

заборонених видань, проведенням так званих ідеологічних чисток [21, с. 167–168].

У період масових репресій другої половини 1930-х рр. ледь не щоденно надходили циркуляри про вилучення книг партійних і державних діячів, митців, учених, які опинились в лабетах ОДПУ-НКВС. Унаслідок цензурної політики твори багатьох письменників і науковців 1920–1930-х рр. залишились невідомими для пересічного читача [3, с. 480, 488].

Уперше відділи спеціального зберігання в бібліотеках на радянському просторі були створені на основі постанови РНК РРФСР від 12 грудня 1921 р. У 1922 р. Всенародна бібліотека України одержала право на обов'язковий український примірник конфіскованого друку. У 1923 р. відділи спеціального зберігання переходять у відання Головліту та Головлітпросвіту. Внаслідок проведених «чисток» бібліотек, до цих структурних підрозділів була передана значна кількість дореволюційних видань, зокрема майже вся література з історії та філософії, у зв'язку з її «монархічними» та «ідеалістичними» тенденціями. У сталінські часи посилюється контроль над видавництвами, цензурою видань та бібліографічною діяльністю. Реальне створення фонду обмеженого доступу та спецсовища почалося в 1924 р., коли було підготовлено та розіслано до всіх бібліотек звернення від 19 вересня 1924 р. з пропозицією відокремити й опечатати всі книги «контрреволюційного та релігійного характеру». Це була так звана «ідеологічно шкідлива» література, яку зберігали в окремо створеному в 1931 р. таємному відділі в НБУВ (хоча точна дата організації відділу наразі не відома), який у 1933–1934 рр. називався «концентрація книжкових фондів інших бібліотек, де вони використовуються не за призначенням». Підставою для вилучення книг із загальних фондів були накази Головліту УРСР і СРСР [9, с. 41, 111–112, 127, 279]. До цієї категорії видань згодом увійшла література, видана на Західній Україні до 1939 р.

До матеріалів спецфонду також потрапляли видання 1917–1921 рр., що не пройшли радянську цензуру; книги 1918–1936 рр., написані «ворогами народу», або що містили згадки про них, їх цитати (Так, у спецфонді НБУВ збереглись видання репресованих письменників та інших діячів науки і культури. Це близько 16 000 видань згодом реабілітованих авторів, які в різний час вилучалися з основного книгосховища або й відразу потрапляли до відділу спеціального збереження); книги та періодика, видані емігрантами; іноземна література і преса; видання з релігійної тематики тощо. Час від часу проводились чистки книжкових фондів від

ідеологічно шкідливої літератури, вилучення літератури для спецфонду або ж її знищення. За роки свого існування останній тільки поповнювався [3, с. 492].

Усі ці «репресовані» видання не включались до загальних каталогів. Під час Другої світової війни, перед евакуацією Бібліотеки Академії наук УРСР, спецфонд було знищено [10, с. 16]. Відновлено спецфонд невдовзі після звільнення українських територій від гітлерівських загарбників. Перший запис у його новій інвентарній книзі датовано січнем 1945 р., а для зарубіжної монографічної літератури – березнем 1948 року [8, с. 37–38]. Пожежею 1964 р. було знищено значну частину матеріалів україніки [7, с. 30].

У 1960-ті рр. важливим напрямом роботи репресивних органів став пошук продукції самвидаву. Співробітники цензури допомагали стежити за творчістю дисидентів і політичних емігрантів та своєчасно поповнювати їх працями списки та покажчики заборонених видань.

Політика «гласності» відобразилась і на діяльності фонду спеціального зберігання. Уже з 1987 р. бібліотеки починають систематично отримувати накази Головліту УРСР і СРСР у вигляді списків про повернення книг до загальних фондів [8, с. 39]. 17 січня 1990 р. наказом № 6 Головліту УРСР «Про повернення книг до загальних фондів бібліотек» спецфонди фактично скасовувалися. Рішенням дирекції бібліотеки від 16 вересня 1991 р. усі видання, що на той момент зберігалися у спецфонді, були передані до новоутвореного сектору зарубіжної україніки у вигляді єдиної колекції [15, арк. 26].

Матеріали фонду за радянських часів вважались «буржуазно-націоналістичними» та «контрреволюційними». Термін «україніка» не вживався взагалі. Такі книги надходили до відділу від Головліту СРСР та УРСР, з фондів КГБ (Комітету державної безпеки), Міністерства закордонних справ [18, с. 43] шляхом конфіскації у репресованих громадян. Після війни спецфонд поповнювався трофейною літературою. Часом еміграційні видання вилучали на кордоні в «українських націоналістів», котрі намагалися провезти їх на територію УРСР для нелегального поширення. Траплялись випадки, коли книги могли закуповувати за кордоном самі співробітники спецслужб для ознайомлення з «ворожою літературою». При цьому деякі видання так і не потрапляли до спецфонду, оскільки їх просто знищували.

Систематичним комплектуванням спецфонду деякий час (на межі 60–70-х рр. ХХ ст.) займався відділ зарубіжної історіографії, відомий як «відділ контрпропаганди» академічного Інституту історії, працівники якого замовляли потрібні для роботи книги. Література надходила шляхом валютної передплати та книгообміну. Всього одержано близько 800 видань, якими «історики-контрпропагандисти» могли користуватися лише у відділі спеціального збереження [19, с. 13].

У 1968 р. ЦК КПУ ухвалив посилити обмеження доступу до літератури цього фонду і у спецфонді було створено ще більш закритий фонд – сектор контрпропаганди, де зберігалась «ідеологічно шкідлива література». На надходженнях до нього ставили шестигранні печатки, що засвідчували режим особливої секретності й тому доступ до них був суворо обмежений. Один «шестигранник» ставили на «шкідливі книги», а два «шестигранники» – на «особливо шкідливі книги». Так дозвіл на користування книгою з однією шестигранною печаткою давав директор бібліотеки, а з двома – віце-президент Академії наук, у структурі якої була НБУВ [8, с. 37]. Користувались цими фондами співробітники Інституту історії та інших інститутів гуманітарного профілю Академії наук, які мали вести контрпропаганду з позиції офіційної ідеології [18, с. 44]. Читальний зал відділу розташовувався на першому поверсі, у приміщенні без вікон. Більшість читачів бібліотеки навіть не знали про існування цього спецфонду, діяльність не мала публічного розголосу. З настанням незалежності України доступ до книг став відкритим для всіх бажаючих.

З новою хвилею російської агресії продовжується нищення та вилучення українських книг. На деокупованих територіях цьому є підтвердження, для прикладу, акти про вилучення літератури в Балаклійській загальноосвітній школі I–III ступенів № 3 від 12 серпня 2022 р. та в Яковенківській загальноосвітній школі Балаклійського району Харківської області від 18 серпня 2022 р. Вони включають в себе підручники для молодшої, середньої та старшої школи, українську символіку, художню літературу, методичні посібники, «агітаційні» матеріали, вивіски, шкільну документацію. В актах вказані члени комісії, що виконували злочинний наказ. Їх фото опублікував у Телеграмі та на своїй сторінці у фейсбуці український журналіст, блогер Д. Казанський, що побував на звільнених територіях [11].

Окупанти хотіли, але не встигли вивезти українські книги до Росії з місцевої бібліотеки Балаклії. У цьому їм допомагали місцеві колаборанти. Вони поділили книги на окремі стоси: так звана «бандерівська література» (М. Матіос, В. Стус тощо) та видання українською мовою американських та інших авторів. Інформацію про це разом з відповідними фотоматеріалами подав у своєму телеграм-каналі міністр культури та інформаційної політики України О. Ткаченко [20].

За даними Центру національного спротиву російські окупанти вилучили всю українську літературу з бібліотек міста Мелітополя Запорізької області [17]. Так виглядає денацифікація. Натомість тепер бібліотеки наповнюються літературою кремлівських псевдоісториків тощо. Шкільні бібліотеки Куп'янського району отримали розпорядження від окупаційної влади скласти реєстр усіх наявних книг від 1991 р. та утилізувати їх. Про це повідомляла Борівська селищна рада у телеграмі [16].

Така ж ситуація була і в Київській області. Для прикладу, в Ірпені росіяни палили Біблії та знищили будинок християнської місії «Євразія». Про це повідомляє у фейсбуці заступник командира батальйону ОУН, пастор протестантської церкви О. Магдич [14].

У Маріуполі з уцілілого приміщення бібліотеки вивезли всі книжки до Донецька. Про це повідомив у телеграм-каналі радник міського голови Маріуполя П. Андрющенко. За його ж словами, зі шкіл забрали всі україномовні підручники й замінили їх підручниками з російської мови та історії [1]. Водночас у червні 2022 р. було спалено бібліотеку храму Святителя Петра Могили ПЦУ. Про це повідомив той же П. Андрющенко [2]. Сам храм входить до Книги рекордів Гіннеса України завдяки найбільшому петриківському розпису.

Також вивезли книги з бібліотек смт Мангуш та Нікольське Донецької області. Їх відбором та так званою «інвентаризацією» займалися працівники бібліотеки ім. Крупської в Донецьку. Всі книжки, що містять, на думку окупантів, «екстремістський зміст» вилучено за словами радника міського голови Маріуполя [1].

Про випадки вилучення книжок на тимчасово окупованих територіях Луганської, Донецької, Херсонської областей зазначала Уповноважена Верховної Ради із захисту прав людини Л. Денісова: «Так звана «воєнна поліція» вилучає українську художню та історичну літературу з бібліотек» згаданих територій» [5].

Інформація воєнної розвідки підтверджувала нищення української літератури на теренах бібліотек Чернігівської та Сумської областей. Ворог або знищував на місці ці книги, або вивозив їх у невідомому напрямку.

А скільки ще бібліотек було знищено внаслідок ворожих авіанальотів?! За словами Л. Денісової (згідно даних директора Українського інституту книги О. Коваль) найбільших руйнувань внаслідок обстрілів зазнали: Чернігівська бібліотека для юнацтва, Донецька бібліотека для дітей, Макарівська публічна бібліотека, Бібліотека ім. Короленка у Харкові. І це тільки дані на кінець травня 2022 р. [5].

У Центральній Ізюмській бібліотеці, зі слів очевидця В. Прокопенка, багато книг просто зникло. Пересічні люди брали їх додому для розпалювання вогнища, оскільки в центрі міста не було ні світла, ні газопостачання [4].

Вищезгадані дії агресора порушують статті 4-ту та 5-ту Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту [22]. Відповідно до статті 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду це воєнний злочин [23].

У свою чергу, реакцію українських бібліотек на такі явища є списання книг з російською пропагандою за рекомендаціями Міністерства культури та інформаційної політики [12]. Для прикладу, в бібліотеках Луцька не видають російську літературу,

російськомовні книги іноземних авторів видаються, лише якщо немає україномовних аналогів. Така ж ситуація в Чернівецькій та інших областях України. Все це робиться на розсуд адміністрації.

Директорка Українського інституту книги О. Коваль припускає, що з публічних бібліотек необхідно вилучити понад 100 млн примірників пропагандистських книжок, зокрема й російську класику. «Поки триває процес підготовки нормативних документів, це важко передбачити. Але, за моїми підрахунками, у фондах публічних бібліотек наразі може бути понад 100 млн примірників літератури, яка потребуватиме вилучення. Звісно, хочеться це зробити швидше, але було б добре, якщо хоча б ідеологічно шкідлива література, видана за радянських часів (до речі, двома мовами, російською та українською), якої дуже багато, а також російська література антиукраїнського змісту були вилучені до кінця року», – сказала Коваль в ексклюзивному інтерв'ю агентству «Інтерфакс-Україна» [6].

Вилучення літератури буде відбуватися на основі методичних рекомендацій, які напрацювала Рада з питань розвитку бібліотечної справи. Як зазначили в міністерстві, першочергово потребують вилучення видання, зміст яких спрямований на ліквідацію незалежності України, зміни конституційного ладу або територіальної цілісності України, пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини; видання, які містять виправдовування, визнання правомірною збройної агресії Російської Федерації проти України, зокрема шляхом представлення збройної агресії РФ проти України як внутрішнього конфлікту, громадянського конфлікту, громадянської війни, заперечення тимчасової окупації частини території України; книги, які прославляють осіб, що здійснювали збройну агресію Росії проти України, представників збройних формувань РФ тощо; книги видавництва, а також авторів, до яких були застосовані санкції або які публічно підтримали агресію проти України [13].

Висновки. Росія почала війну з українською книгою ще у XVII ст., успішно її продовжила в імперські та радянські часи. Країна-агресор не зупинилась на скоєному і під час сучасної повномасштабної російсько-української війни. В УРСР українські заборонені цензурою видання або знищувались, або вилучались до спецсовів. Зокрема фонд спеціального зберігання діяв у НБУВ. Його метою було приховання від пересічних читачів українознавчої літератури, яка становила основу фонду й виховувала національну ідентичність та суперечила комуністичній ідеології. Таким чином, діяльність спецсовів була важливим пунктом в успішному проведенні русифікаторської політики. Ця політика продовжується в умовах чергової хвилі російської агресії проти України. На даний момент її підтвердженнями є документи окупаційних органів, фото та свідчення очевидців, результати

журналістських розслідувань тощо. Українська книга, мова, історія, як і українська культура, підпали під «денацифікацію». Їх знищення для росіян означає і знищення духовної складової української державності.

1. Андрищенко П. Маріуполь. На зараз. 25. 05. 2022. URL: <https://t.me/andriyshTime/1063>

2. Андрищенко П. Релігійна помста. 25. 06. 2022. URL: <https://t.me/andriyshTime/1593>

3. Бабюх В. Політична цензура в Україні в 1920–1930-х рр. Книжкова продукція під впливом цензури (фрагменти дисертаційного дослідження). *Список репресованої літератури /* упоряд. С. І. Білокінь. Київ: Українські пропілеї, 2018. С. 451–517.

4. Війна і окупація в Ізюмі: спогади. Частина 3: [інтерв'ю Г. Тишко з В. Прокопенком]. *Громада груп*. 25. 08. 2022. URL: <https://gromada.group/news/statti/17867-vijna-i-okupaciya-v-izyumi-spogadi-chastina-3>

5. Денісова Л. Російські окупанти нищать українські бібліотеки та книжки. 25. 05. 2022. URL: <https://www.facebook.com/denisovaombudsman/posts/547543326726944>

6. Директор УІК Коваль: книжки – це зброя, або оборонна, або наступальна: [інтерв'ю Є. Шуміхіна з О. Коваль]. *Інтерфакс-Україна*. 23. 05. 2022. URL: <https://interfax.com.ua/news/interview/834181.html>

7. Дідківська Г. Г. Сторінки фонду «україніка». *Бібліотечний вісник*. 1993. № 5–6. С. 29–31.

8. Дідківська Г., Дегтяренко Л. Фонд відділу зарубіжної україніки. *Бібліотечний вісник*. 1998. № 2. С. 36–39.

9. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського 1918–1941. Київ: НБУВ, 1998. 335 с.

10. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського 1941–1964. Київ: Наукова думка, 2003. 357 с.

11. Казанський Д. Акты об изъятии из школ украинской литературы... 11. 09. 2022. URL: <https://t.me/kazansky2017/4076>

12. Книжки були і залишаються зброєю пропаганди РФ як правонаступниці СРСР / Міністерство культури та інформаційної політики України. 11. 07. 2022. URL: <https://www.facebook.com/MCIPUkraine/posts/357359883214905>

13. Котенко Т. Мінкульт вилучить із бібліотек російські книги: які саме. *Главком*. 5. 05. 2022. URL: <https://glavcom.ua/country/culture/minkult-viluchit-iz-bibliotek-rosiyski-knigi-yaki-same--843327.html>

14. Магдич О. Руський мир ≠ християнський світ. 5. 04. 2022. URL: <https://www.facebook.com/magdych/posts/10160539490730961>

15. Накази директора з основної діяльності бібліотеки, 1991 р. *Архів Національної бібліотеки*

України імені В. І. Вернадського. Оп. 1. Спр. 2391. 47 арк.

16. Оперативна інформація станом на 25. 07. 2022: нові обіцянки окупаційної влади, блокування інформаційного простору та боротьба окупантів з українськими підручниками / Борівська селищна рада. 25. 07. 2022. URL: https://t.me/borova_gromada/1115

17. Росіяни вилучили всі українські книжки з мелітопольських бібліотек. 20. 09. 2022. URL: <https://sprotyv.mod.gov.ua/2022/09/20/rosiyanu-vyluchily-vsi-ukrayinski-knyzhky-z-melitopolskyh-bibliotek/>

18. Супронюк О. Відділ зарубіжної україніки НБУВ (1991–2011): історія, здобутки, завдання. *Бібліотечний вісник*. 2012. № 2. С. 43–52.

19. Супронюк О. Зарубіжна україніка: проблеми вивчення. *Бібліотечний вісник*. 1997. № 2 С. 12–15.

20. Ткаченко О. Найцікавіше в Балаклії довелося побачити у бібліотеці. 21. 09. 2022. URL: <https://t.me/otkachenkoyiv/2158?fbclid=IwAR2jvr9JLR194ueXpu8jO2u1lknQuu53240WC6YpLkKsQFuKFsNZpgupnDk>

21. Федотова О. О. Політична цензура друкованих видань УСРР – УРСР (1917–1990 рр.). Київ: Парламентське видавництво, 2009. 350 с.

22. Convention for the protection of cultural property in the event of armed conflict with regulations for the execution of the convention, the Hague, 14 May 1954. URL: https://en.unesco.org/sites/default/files/1954_Convention_EN_2020.pdf

23. Rome Statute of the International Criminal Court, Rome, 17 July 1998. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/585?OpenDocument>

References:

1. Andriuschenko P. *Mariupol'. Na zaraz* [Mariupol. Fornow]. 25. 05. 2022. URL: <https://t.me/andriyshTime/1063> (in Ukrainian).

2. Andriuschenko P. *Relihijna pomsta* [Religious vengeance]. 25. 06. 2022. URL: <https://t.me/andriyshTime/1593> (in Ukrainian).

3. Babiukh V. (2018). *Politychna tsenzura v Ukraini v 1920–1930-kh rr. Knyzhkova produktsiia pid vplyvom tsenzury (frahmenty dysertatsijnoho doslidzhennia)* [Political censorship in Ukraine in the 1920s and 1930s. Book production under the influence of censorship (fragments of dissertation thesis)]. *Spysok represovanoi literatury* [List of repressed literature] / S. I. Bilokin' (Comp.). Kyiv: Ukrain's'ki propilei. Pp. 451–517. (in Ukrainian).

4. *Vijna i okupatsiia v Iziumi: spohady. Chastyna 3 : interv'iu H. Tyshko z V. Prokopenkom* [War and occupation in Izyum: memories. Part 3 : interview of H. Tyshko with V. Prokopenko]. *Gromada Group*. 25. 08. 2022. URL: <https://gromada.group/news/statti/17867-vijna-i-okupaciya-v-izyumi-spogadi-chastina-3> (in Ukrainian).

5. *Denisova L. Rosijs'ki okupanty nyschat' ukrains'ki biblioteky ta knyzhky* [Russian occupants

destroy Ukrainian libraries and books]. 25. 05. 2022. URL:

<https://www.facebook.com/denisovaombudsman/posts/547543326726944>(in Ukrainian).

6. *Dyrektor UIK Koval': knyzhky – tse zbroia, abo oboronna, abo nastupal'na: interv'iu Ye. Shumikhina z O. Koval'* [Director of UIB Koval: books are weapons, either defensive or offensive: [interview of E. Shumikhin with O. Koval]. *Interfax-Ukraine*. 23. 05. 2022. URL: <https://interfax.com.ua/news/interview/834181.html>(in Ukrainian).

7. Didkivs'ka H. H. (1993). *Storinky fondu «ukrainika»* [Pages of the "Ukrainica" fond]. *Bibliotechnyj visnyk* [Library journal]. № 5–6. Pp. 29–31. (in Ukrainian).

8. Didkivs'ka H., Dehtiarenko L. (1998). *Fond viddilu zarubizhnoi ukrainiky* [Fond of the Department of Foreign Ukrainica]. *Bibliotechnyj visnyk* [Library journal]. № 2. Pp. 36–39. (in Ukrainian).

9. Dubrovina L. A., Onyschenko O. S. (1998). *Istoriia Natsional'noi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernads'koho 1918–1941* [History of the Vernadsky National Library of Ukraine in 1918–1941]. Kyiv: NBUV. 335 p. (in Ukrainian).

10. Dubrovina L. A., Onyschenko O. S. (2003). *Istoriia Natsional'noi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernads'koho 1941–1964* [History of the Vernadsky National Library of Ukraine in 1941–1964]. Kyiv: Naukova dumka. 357 p. (in Ukrainian).

11. Kazans'kij D. *Akty ob iz'yatii iz shkol ukrainskoj literatury...* [Acts of the withdrawal of Ukrainian literature from schools...]. 11. 09. 2022. URL: <https://t.me/kazansky2017/4076>(in Russian).

12. *Knyzhky buly i zalyshaiut'sia zbroieiu propahandy RF iak pravonastupnytsi SRSR* [Books were and remain a weapon of propaganda of the Russian Federation as the legal successor of the USSR] / *Ministerstvo kul'tury ta informatsijnoi polityky Ukrainy*. 11. 07. 2022. URL: <https://www.facebook.com/MCIPUkraine/posts/357359883214905>(in Ukrainian).

13. Kotenko T.(2022). *Minkul't vyluchyt' iz bibliotek rosij's'ki knyhy: iaki same* [The Ministry of Culture will remove Russian books from libraries: which ones exactly]. *Hlavkom*. URL: <https://glavcom.ua/country/culture/minkult-viluchit-iz-bibliotek-rosijski-knigi-yaki-same--843327.html>(in Ukrainian).

14. Mahdych O. *Rus'kij mir ≠ khrystyians'kyj svit* [Russian world ≠ Christian world]. 5. 04. 2022. URL: <https://www.facebook.com/magdych/posts/10160539490730961>(in Ukrainian).

15. *Nakazy dyrektora z osnovnoi diial'nosti biblioteki*.(1991) [Orders of the director on the main activities of the library, 1991]. (Inventory 1. File 2391. 47 f.). *Archives of the Vernadsky National Library of Ukraine*. (in Ukrainian).

16. *Operativna informatsiia stanom na 25. 07. 2022: novi obitsianky okupatsijnoi vlady, blokuvannia informatsijnoho prostoru ta borot'ba okupantiv z ukrains'kymy pidruchnykamy* [Operational information as of July 25, 2022: new promises of the occupation authorities, blocking of the information space and the occupiers' struggle with Ukrainian textbooks] / *Borivs'ka selyschna rada*. 25. 07. 2022. URL: https://t.me/borova_gromada/1115(in Ukrainian).

17. *Rosiiany vyluchyly vsi ukrains'ki knyzhky z melitopol's'kykh bibliotek* [Russians removed all Ukrainian books from Melitopol libraries]. 20. 09. 2022. URL: <https://sprotyv.mod.gov.ua/2022/09/20/rosiiany-vyluchyly-vsi-ukrayinski-knyzhky-z-melitopolskyh-bibliotek/>(in Ukrainian).

18. Suproniuk O. (2012). *Viddil zarubizhnoi ukrainiky NBUV (1991–2011): istoriia, zdobutky, zavdannia* [The Department of Foreign Ukrainica of the NLUV (1991–2011): history, achievements, tasks]. *Bibliotechnyj visnyk* [Library journal]. № 2. S. 43–52. (in Ukrainian).

19. Suproniuk O. (1997). *Zarubizhna ukrainika: problemy vyvchennia* [Foreign Ukrainica: problems of study]. *Bibliotechnyj visnyk* [Library journal]. № 2. Pp. 12–15.(in Ukrainian).

20. Tkachenko O. *Najtsikavishe v Balaklii dovelosia pobachyty u bibliotetsi* [The most interesting things in Balaklia happened to be seen in the library]. 21. 09. 2022. URL: <https://t.me/otkachenkokyiv/2158?fbclid=IwAR2jvr9JLR194ueXpu8jO2u1lknQuu53240WC6YpLkKsQFuKFsNZpgypnDk>(in Ukrainian).

21. Fedotova O. O. (2009). *Politychna tsenzura drukovanykh vydan' USSR – URSS (1917–1990 rr.)* [Political censorship of printed editions of the Ukrainian SSR – Ukrainian SSR (1917–1990)]. Kyiv: Parlaments'ke vydavnytstvo. 350 p. (in Ukrainian).

22. Convention for the protection of cultural property in the event of armed conflict with regulations for the execution of the convention, the Hague, 14 May 1954. URL: https://en.unesco.org/sites/default/files/1954_Convention_EN_2020.pdf

23. RomeStatueoftheInterntional Criminal Court, Rome, 17 July 1998. URL:<https://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/585?OpenDocument>